

Березіна С. Б.
кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри страхування,
банківської справи та ризик-менеджменту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Berezina S. B.
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Insurance,
banking and risk management
Kyiv Taras Shevchenko National University

РИЗИКИ НАСТАННЯ ВІКОВОЇ НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Анотація. У роботі досліджено практичні і теоретичні підходи до управління ризиками у сфері соціального захисту населення пенсійного віку. З'ясовано ставлення суспільства до ризику старості в культурі різних епох. Визначено правовий статус пенсії як соціального й економіко-правового поняття. Встановлено головний чинник, який заважає літнім особам працювати у сфері суспільного виробництва. Виявлено негативний чинник збільшення конкуруючих із пенсійними бюджетних витрат, спрямованих на допомогу компаніям-експортерам, окремим категоріям населення тощо.

Ключові слова: ризики вікової непрацездатності, ризики старості в культурі різних епох, соціальний та економіко-правовий статус пенсії.

Вступ та постановка проблеми. Питання управління соціальними ризиками в зрізі пенсійного забезпечення стало вельми актуальним у всьому світі. Це пов'язано з демографічними чинниками. З другої половини ХХ ст., й особливо в ХХІ ст., населення світу почало зростати бурхливими темпами, наближаючись до 8 млрд. Демографічний вибух був потужнішим, аніж вибух у сфері продуктивності й якості праці. Отже, значна частина населення світу, як і раніше, голодує. До цього населення змінило вікову структуру: воно постарішало.

Водночас у ХХІ ст. світ спіткають глобальні економічні кризи різного походження. З іншого боку, так звана глобалізація призвела до поглиблення економічної диференціації між країнами: бідні стали, за невеликим винятком, ще біднішими.

Усе це призвело до загострення конкуренції між транснаціональними корпораціями, а також між країнами, що, своєю чергою, змусило світове суспільство переглянути норми гуманності по відношенню до старих людей, зокрема шукати нові, менш затратні форми пенсійного забезпечення.

Ті самі проблеми спіткали й Україну. Виняток, здавалося б, становить характер демографічної кризи. Замість вибухового зростання чисельності населення у нас помічається «вибух» її скорочення, але наслідки ті ж самі. Світова економічна криза збіглася з внутрішньою реноваційною і сировинною кризами і посилила їх. Отже, ті самі моральні й економічні питання постали перед українським суспільством, яке всі минулі роки (ще за радянських і царських часів) пасло задніх у цих питаннях.

Ще одна відмінність полягає у такому. Як відомо, причина відносного старіння населення полягає у різкому зменшенні народжуваності. Цей феномен в Україні не пов'язаний із процесом урбанізації, який останні 25 років призупиняється. Усе це ще більше погіршує соціально-демографічну ситуацію.

Отже, питання управління соціальними ризиками в зрізі пенсійного забезпечення населення зараз актуально для України як ніколи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена тема так чи інакше висвітлюється вітчизняними та іно-

земними вченими. Особливо багато з цього приводу національних нормативно-правових актів. Роботи у цьому напрямі можна розділити на чотири великі групи:

- теоретичні дослідження й опис практики функціонування системи;
- роботи, присвячені старінню населення;
- роботи, присвячені світовій і національній історії пенсійного забезпечення;
- окрему групу становлять праці, присвячені особливостям пенсійного забезпечення за кордоном. Це, зокрема, роботи В.А. Демченко [1], а також безіменні праці [2; 3 та ін.].

Питання, присвячені темі старіння населення, висвітлюють С. Васин [4], В.А. Попов [5], J.D. Rowe, R.L. Kahn [6].

Питання історії пенсійного забезпечення висвітлювали М. Мицай [7], С. Гайдар [8], а також безіменні праці [9–11].

Теорією загальнообов'язкового державного пенсійного страхування займалися П. Боровик [12], О.С. Приймєнко [13], А.В. Литвин [14], В.В. Жернаков [15], С.М. Синчук [16].

Дослідження, виконані іноземними фахівцями, висвітлюють різноманітний спектр проблем, пов'язаних із пенсійним забезпеченням.

Так, Ф. Девіс і Р.М. Ластрал із Великобританії [17] пишуть про загальну кризу у сфері пенсійного забезпечення і розглядають умови підтримки осіб похилого віку з боку їхніх дітей. Автори передбачають негативні політичні наслідки в майбутньому, називаючи їх «битвою поколінь».

У праці, виданої Американською академією актуаріїв [18], розглядається питання розрахунку майбутніх пенсій з урахуванням відстроченої компенсації для роботодавців.

Патріція Кінг із Великобританії [19] також наголошує на кризі пенсійного забезпечення і пропонує зміни в законодавстві щодо стягнення заборгованості з недолугих роботодавців.

У згаданій науковій і нормативній літературі питання, що стосуються пенсійного забезпечення населення, розглядаються кожним автором зі свого погляду. Їй не достає комплексності і системності, саме того, що необхідно вирішувати сьогодні.

Метою роботи є із системних позицій дослідити соціальні, економічні і правові відносини, породжені феноменом пенсійного страхування населення в Україні, дослідити практику і теорію управління ризиками у сфері соціального захисту населення. При цьому поставлені такі завдання:

- проаналізувати соціальну та економічну сутність старості як важливого соціального ризику;
- з'ясувати ставлення суспільства до ризику старості в культурі різних епох;
- визначити правовий статус пенсії як соціального й економіко-правового поняття.

У цьому дослідженні переважно використовується метод класифікації як спосіб осягнення реальності через порівняльне визначення понять і побудови логічної структури масиву знань. Застосовано метод розширення, а саме розширення часткового до загального, розуміння мікро-економічних явищ у макроекономічному ключі.

Результати дослідження.

Старість як соціальний ризик

Різні категорії осіб наражаються на різні соціальні ризики, за якими призначають пенсійне забезпечення. З них головне місце займає ризик настання старості.

Пенсії за старістю відрізняються від інших видів пенсійного забезпечення якісно і кількісно. Якісна відмінність полягає у тому, що ці пенсії надають не окремим нужденним особам, а категорії людей за формальною ознакою – віком. Кількісна відмінність полягає також у масштабі пенсійного забезпечення. Категорія пенсіонерів за віком являє величезну кількість народу, тому на виплату пенсій йде найбільша частина всіх соціальних витрат (приблизно 85%) [12; 13]. Саме пенсії за старістю у всіх країнах розглядають як найбільший тягар для суспільства [8].

Отже, що таке старіння і старість? Які ознаки і причини цього феномену?

Геронтології відомо декілька фізіологічних ознак старіння і, відповідно, декілька теорій старіння. Кожна теорія ставить на чільне місце ту чи іншу ознаку. Найбільш поширеною нині є молекулярна теорія *теломер*.

Згідно з теорією, існують два види молекул ДНК. Один вид молекул має вигляд закрученої спіралі. Організми, які складаються з клітин, що вміщують ці молекули, називають *прокаріотами*. До них належать бактерії та археї (одноклітинні організми, дещо подібні до бактерій). Прокаріоти розмножуються діленням пополам, вони не старіють і живуть вічно (за сприятливих умов).

Другий вид молекул ДНК має вигляд спіралі, кінці якої не з'єднані між собою. Кінці молекули мають «нарости», які захищають її від пошкоджень. Ці «нарости» називають *теломерами*. Організми, які складаються з клітин, що вміщують ці молекули, називають *еукаріотами*. До них належать усі інші організми (вся фіто- і зоосфера), у тому числі людина. Прокаріоти розмножуються діленням пополам, вони не старіють і живуть вічно. Теломери мають властивість час від часу скорочуватися, що спричиняє старіння організму і смерть. Уважають, що протягом життя теломери людини можуть скорочуватися не більше 52 разів.

Отже, фізіологічне старіння плине на молекулярному рівні незалежно від зовнішніх факторів і являє собою головну причину психофізичного і соціального старіння.

Однак скорочення теломер – не єдиний чинник старіння. Старіння людини також залежить від купи зовнішніх чинників: екологічних, умов і способу життя, умов та інтенсивності праці тощо [6].

Старіння – це нелінійний процес. Отже, з часом виникає різке падіння психофізичних можливостей людини. Зазвичай різке зниження психофізичних можливостей людини виникає тричі протягом життя: у 60–65, 70–75 і в 90 років. Осіб у віці 60–74 років називають літніми, у віці 70–90 – старими, а після 90 років – довгожителами [4].

Падіння психофізичних можливостей призводить до зниження працездатності, що, своєю чергою, *знижує конкурентоспроможність працівника, зайнятого в суспільному виробництві*. Саме зниження конкурентоспроможності змушує робітника до припинення праці у сфері суспільного виробництва.

Щоправда, часто існує можливість переходу до менш напруженої праці в тій самій сфері виробництва, що подовжує працездатний вік. Але далеко не всі особи, що досягли пенсійного віку, не витримують конкуренції з працівниками молодшого віку і покидають роботу, тому іноді держава вирішує не сплачувати пенсію працюючим особам, перетворюючи пенсію на різновид соціальної допомоги. Зазвичай таке трапляється, коли держава опиняється у скрутному економічному становищі, з якого вона виходить за рахунок найменш захищених верств населення. Водночас для виходу з економічної скрути держава практикує перерозподіл пенсій між різними категоріями пенсіонерів, породжуючи в суспільстві прихований ейджизм.

Нарешті, існують види праці, де конкурентоспроможність літніх осіб знижується раніше або пізніше означеного віку. Світова практика полягає у тому, що першим призначають пенсію раніше означеного терміну (пенсія «за вислугою років»), а другим призначають на загальних підставах, тобто в 55–65 років.

Однак не всі доживають до того часу, коли призначають пенсію [20]. Отже, *досягнення пенсійного віку становить соціальний ризик*. Ще один ризик становить можливість прожити в пенсійному віці той чи інший термін. Окрім того, разом із фізіологічним існує патологічне (передчасне) старіння організму людини. Цьому сприяють рідкісні генетичні хвороби (наприклад, карликовість), хибні звички (пияцтво, наркоманія), відбування покарання за кримінальні злочини, шкідливі умови праці (наприклад, професія наборщика в типографії) тощо. Фахівці у сфері старіння вважають, що старіння є різновидом хвороби і має бути офіційно включено в перелік хвороб Всесвітньої організації здоров'я. Але поки що цього не сталося.

Ще одна особливість старості полягає у різкому збільшенні ризику захворіти, отримати хронічну невиліковну недугу, тому в деяких країнах існує спеціальна державна програма з лікування пенсіонерів. В Україні подібної програми не існує. Навпаки, необхідність лікуватися підвищує попит на ліки і медичні послуги, що сприяє підвищенню цін. Ситуація погіршується курсовою політикою НБУ щодо обмеження імпорту.

Для всебічного розгляду теми наведемо кількісну оцінку феномену старіння.

Згідно з даними ООН, у 2009 р. чисельність населення світу старіше 60 років становила 737 млн. осіб, що відносно чисельності всього населення (близько 7 млрд.) становить 10,8%. При цьому питома вага осіб похилого віку коливається між 1,9% у Катарі та ОАЕ і 29,7% в Японії. У РФ цей показник становить 22%. В Україні питома вага осіб похилого віку становила: 5,8% – у 1926 р., 18% – у 1989 р., 20,5% – у 2000 р. і 22% – у 2015 р. [21].

За інформацією ООН, Україна займає третє-п'яте місце серед країн світу за рівнем смертності (1,48% – у 2014 р., 1,49% – у 2015 р., 1,44% – у 2017 р.). Згідно з оприлюдненими статистичними даними, смертність стійко зростала з 1965 по 2005 р., після чого почала

зменшуватися. При цьому коефіцієнт смертності у віковій групі 60–69 років удвічі перевищує цей показник у групі 50–59 років. Із причин смертності 80,6% становлять хвороби системи кровообігу і новоутворення. Якщо зіставити показник смертності з економічною динамікою, матимемо таку картину. Економічна криза в Україні розпочалася разом із перебудовою економічних відносин у 1990–1992 рр. і продовжується донині. За цей час економіка країни пододала три кризові ями: в 1999–2000 рр. (системна криза), у 2009 р. (світова фінансова криза), у 2015 р. (реноваційна криза). У 2016 р. розпочалося повільне зростання економіки. Але навіть у 2017 р. ВВП не досяг рівня 2014 р. і дуже відстає від рівня 1990 р. [22]. Отже, зменшення рівня смертності припало саме на кризові роки, що не має наукових пояснень, адже від'ємне співвідношення між рівнем смертності і економічною динамікою, притаманне Україні (і частково РФ), не притаманне більше жодній країні світу [22; 23].

Водночас за рівнем народжуваності Україна займає 182-е місце в світі (1,072%, за даними ЦРУ). За даними Держстату [23], на 2016 р. кількість померлих перевищувала кількість живонароджених на 186 594 особи, у тому числі кількість померлих у віці 60 років і старше перевищувала кількість живонароджених на 62 880 осіб. При цьому міграційний баланс країни позитивний (річний притік більший відтоку на 10 620 осіб) [23]. За цими показниками населення країни має зменшуватися й одночасно омолоджуватися. Однак статистика дещо суперечить логіці: населення України продовжує повільно старішати за рахунок природного притоку осіб похилого віку (який перевищує зазначену різницю на 62 880 осіб).

Нині в Україні мешкає 9,5 млн. пенсіонерів за віком і ще 4,2 млн. пенсіонерів за іншими ознаками. Водночас у країні налічується 20 млн. зайнятих, з яких близько 13 млн. офіційно працюючих найманих працівників (із них близько 2 млн. працюючих пенсіонерів) і близько 3,5 млн. самозайнятих, більшість з яких є прихованими (тіньовими) найманими працівниками. Загальна офіційна цифра офіційно працюючих становила на 2016 р. 16,3 млн. осіб [22]. Останні 4 млн. працюють у «тіні» [25]. У 2017 р. чисельність платників внесків на пенсійне страхування становила 15,2 млн. осіб.

Загалом разом зі скороченням усього населення скорочується чисельність і старих, і новонароджених. Проте число новонароджених скорочується швидше, ніж число старих. Незважаючи на стійке демографічне старіння, *демографічне навантаження на працююче населення з часом зменшується*: відносна збільшення витрат суспільства на непрацездатних пенсіонерів компенсується зменшенням витрат на непрацездатних дітей. Дійсно, згідно з даними Держстату України, протягом 1990–2007 рр. населення країни у віці до 14 років зменшилося на 4,9 млн., а у віці понад 65 років – збільшилося всього на 1 млн. При цьому в 1990 р. населення віком до 14 років становило 22%, а віком понад 60 років – 12% (разом – 34%); на початку 2007 р. ці пропорції змінилися: 14% і 16% відповідно (разом – 30%). Нині коефіцієнт демографічного навантаження становить близько 42% [24].

Ризик старості в культурі різних епох

Відношення між людьми завжди гуртувалось не на абстрактних принципах, а на доцільності. Навпаки, принципи формувалися з доцільності. Під час різних змін життєвих обставин інерційні принципи приходили в суперечність із лабільною доцільністю, що переводило застарілі принципи в ранг абстракцій. Усе сказане стосується відношення суспільства до осіб похилого віку. У древніх осілих суспільствах старі були на утриманні молодих. При

цьому вони допомагали у вихованні дітей і вели домашнє господарство. Натомість у первісних кочових суспільствах старі були невід'ємним тягарем. Отже, їх, як правило, вбивали або примушували до самогубства. У етнології це явище отримало назву «геронтицид».

До геронтициду суспільство поверталось багато разів і в пізніші часи, під час голоду, наприклад, народи Півночі, що мешкають у тундрі, народи Кавказу, провінції Японії, охоплені голодом у XIX ст., тощо. Із цього приводу існує доступна наукова і художня література [5].

У цивілізованих суспільствах, яким не загрожувало голод, старі люди завжди знаходилися на утриманні своїх дітей. При цьому соціальний статус кожної вікової групи, її вплив у суспільстві продовжує залежати від її економічної продуктивності. Було помічено, що в аграрних суспільствах літні особи мають більш високий статус і служать об'єктом особливої уваги. Навпаки, у суспільстві з високим рівнем урбанізації статус осіб похилого віку нижчий за статус молоді. Це пов'язано з постійним оновленням знань і загальним підвищенням рівня освіти, коли досвід робітників похилого віку втрачає своє значення. Зниження соціального статусу призводить до того, що осіб похилого віку обмежують у тих або інших правах за *формальною ознакою*. Наприклад, в Україні законодавчо заборонено займати посаду державного службовця особам, старшим за 65 років. Особи, старші за 70 років, обмежені в праві отримувати банківські кредити тощо.

Перший відомий приклад, коли люди похилого віку стали перебувати на утриманні держави, – Стародавній Рим часів Юлія Цезаря. Він став виплачувати пенсію відставним військовим. Цей акт мав політичне значення. Приклад Юлія Цезаря так або інакше наслідували королі багатьох держав.

У Росії перші пенсії став призначати Петро I. Вони стосувалися лише морських офіцерів [27–29].

Перші пенсії робочим, які працювали на державних і приватних підприємствах, стали призначати в Німеччині наприкінці XIX ст. Цей акт не тільки звільнював пристарілих батьків від матеріальної залежності з боку дітей, а й водночас полегшував економічний стан їхніх дорослих дітей, працюючих за наймом.

Перша пенсія у СРСР стала призначатися з 1924 р. (через два роки після закінчення Громадянської війни), але вона стосувалася лише викладачів вишів, які досягли 65 років [28].

Із 1932 р. пенсію стали призначати всім робітникам: із 55 років для жінок і з 60 років для чоловіків. Із 1965 р. пенсії стали призначати колгоспникам: спочатку тим, хто досягнув 60–65 років, а починаючи з 1968 р. – тим, хто досягнув 55–60 років. Максимальна пенсія на загальних підставах становила 143 карбованця на місяць. На ці кошти можна було прожити не працюючи і без підтримки з боку дітей [5; 26; 30].

Відношення до пенсійного забезпечення у розвинених країнах світу змінювалося протягом XX–XXI ст. Спочатку вік виходу на пенсію зменшували, а останнім часом почали збільшувати. Так, «із 1950 по 1990 р. вік виходу на пенсію у найбільш розвинених країнах знизився із 66 до 62 років. Коефіцієнт участі у складі робочої сили осіб у віці 60–64 років у 1960 р. в Бельгії, Нідерландах, Франції перевищував 70%. До середини 90-х років він знизився до 20%» [8]. Проте починаючи з 1981 р. вік виходу на пенсію починає поступово зростати (Німеччина, Греція, Італія, Португалія, Великобританія). У розвинених країнах сьогодні він становить 65–67 років [8].

Найбільш поширені пояснення-виправдання цьому феномену: 1) демографічне старіння населення у резуль-

таті подовження життя; 2) одночасне уповільнення старіння у результаті поліпшення умов життя і праці, що дає змогу особам похилого віку продуктивно працювати у сфері суспільного виробництва.

З іншого боку, це пояснення обминає феномен росту продуктивності праці і зменшення демографічного навантаження на працююче населення у результаті низької народжуваності. Ці чинники самі по собі мали б сприятливо вплинути на динаміку пенсійного забезпечення.

Протилежним чинником слугує тимчасовий бум народжуваності населення, який у післявоєнних роках припав на 1945–1965 рр. Це створило відповідний бум старіння у 2005–2020 рр. [8].

Окрім того, слід зазначити, що ріст продуктивності праці в аграрній сфері не встигає за ростом населення світу. Отже, кількість осіб, уражена голодом (у відсталіх африканських країнах) не зменшується з часом. За даними ООН, кількість голодуючих у світі в 2016 р. досягла 815 млн., або 11%. Шукати доброзичливого відношення до старих осіб у цих країнах не варто.

Ще один чинник, який може впливати на пенсійне забезпечення, – загострення економічної конкуренції. У цих обставинах для підвищення конкурентоспроможності національного бізнесу передові країни фінансують із державного бюджету компанії, що експортують продукцію. Таким чином, ці компанії становлять конкуренцію пенсійній системі. (Виокремлення з бюджету пенсійного фонду не принципово, бо те й інше разом становлять соціальний тягар для бізнесу.)

Нарешті, в останні часи провідні країни стикнулися з напливом малозабезпечених іммігрантів. Це спонукає держави на додаткові витрати, спрямовані на соціальну допомогу іммігрантам. Отже, іммігранти стали конкурентами людей похилого віку.

Сьогодні так чи інакше держава і суспільство ускладнюють соціально-економічне становище осіб похилого віку, посиляючись на доцільність. Більше того, вважають, що тиск на старих мав би бути ще більшим, якби не політичний супротив (посилаються, наприклад, на сильне лобі в парламенті з боку Американської асоціації пенсіонерів тощо [8]).

При цьому соціально-економічне становище літніх людей варіює по країнах світу. Неурядова організація HelpAge International оприлюднила *глобальний індекс старіння* (Global AgeWatch Index 2015), який має відзеркалювати порівняльне становище літніх людей у різних державах. За критерій вибрано такі чинники [31]:

- матеріальна забезпеченість;
- стан здоров'я та якість медичних послуг;
- зайнятість та освіта;
- якість життя старих людей у цілому.

За цим індексом Україна займає 72-е місце з 96 країн світу. При цьому РФ займає 65-е місце, Індія – 71-е, Молдова – 73-є, Індонезія – 74-е, Греція – 79-е місце.

Цікаво порівняти бруто-видатки Пенсійного фонду України (виплата пенсій, адміністративні витрати тощо) з макроекономічним показником «кінцеві видатки домашніх господарств». У 2016 р. валюта балансу бюджету Пенсійного фонду становила 254 млрд. грн. [32], а кінцеві споживчі витрати домашніх господарств – 1 544 млрд. грн. [33]. Отже, частка споживчих витрат пенсіонерів у витратах усього суспільства становить 16%. Чи є ця величина непосильним тягарем для суспільства, питання не економічне, а філософське.

Таким чином, було всебічно обговорено феномен старості й старіння як психофізичну підставу для створення спеціальної системи широкомасштабної соціальної допомоги, основу якої становить пенсійна система.

Пенсія як соціальне та економіко-правове поняття

Дослідження пенсійної системи починається з визначення поняття «пенсія». Пенсія – вид соціальної допомоги, допомоги суспільства тій його частині, котра опинилась у ризиковій ситуації.

Від інших видів соціальної допомоги пенсію відрізняють такі особливості:

- 1) допомогу надають переважно в грошовій формі;
- 2) допомогу надають переважно протягом довгого терміну;

3) допомогу надають переважно тим особам, які працювали (служили), або родичам осіб, що працювали (служили); Серед трударів перевагу в отриманні пенсії надають тим, хто працював у сфері суспільного виробництва або служив на громадській (державній) службі;

4) матеріальне забезпечення переважно надається в обсязі, достатньому для придбання «товарів існування» – речей і послуг (у тому числі культурно-розважальних, медичних, транспортних тощо). Згідно зі ст. 46 Конституції України, «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму» (щоправда, у Законі не сказано, яким умовам має задовольняти «життєвий мінімум»);

5) допомогу надають переважно за *формальною ознакою* незалежно від матеріального стану пенсіонера, можливості працювати.

Формальною ознакою вважають:

- ризик постаріти (або стати неконкурентоспроможним працівником у середньому віці);
- ризик стати інвалідом;
- ризик утратити годувальника.

Саме ці ризики відповідають переліку відмінностей, які визначають пенсію як поняття, і саме ці ризики прописані в таких міжнародних актах, як Європейський кодекс соціального забезпечення і Преамбула до статуту МОП. Ті ж самі чинники слугують підставою для виплати пенсії згідно з українським законодавством.

Однак наше законодавство розглядає термін «пенсія» більш розширено, ніж відповідне поняття. З правового погляду пенсією вважають будь-які грошові виплати з інституції, створеної відповідно до законодавства під назвою «пенсійний фонд». Правовий погляд, з одного боку, конкретизує умови виплати пенсій, з іншого – розмиває це поняття численними винятками. Так, окрім сказаного вище, згідно із законодавством:

- 1) допомогу можуть надавати і в негрошовій формі: у вигляді послуг під час поховання пенсіонера;
- 2) грошову допомогу можуть надавати й одноразово;
- 3) допомогу можуть надавати й тим, хто не працював (служив), але потребує її за станом здоров'я і нужденністю;
- 4) матеріальне забезпечення може надаватися і в обсязі, недостатньому для придбання «товарів існування». Особі можуть виплачувати третю частину пенсії, яку надають на загальних підставах;

5) тому, хто не працював, допомогу можуть надавати залежно від його матеріального стану.

Між тим слід відрізнити поняття пенсії від поняття соціальної допомоги. Соціальна допомога надається всім, хто її потребує, незалежно від індивідуальних внесків. Пенсія надається також усім, хто її потребує, але її розмір залежить від індивідуальних внесків.

У підсумку можна стверджувати, що пенсія як соціальне й економіко-правове поняття є одним із видів соціальної допомоги суспільства тій його частині, котра опинилась у ризиковій ситуації через ризики постаріння, інвалідності, втрати годувальника.

Висновки. Аналіз соціальної та економічної сутності ризиків старіння населення дав змогу встановити, що головним чинником, який заважає працювати у сфері суспільного виробництва, виступає не само по собі зниження психофізичного стану літніх осіб, а зниження їхньої трудової конкурентоспроможності. Наприклад, судді виходять на пенсію у 62 роки, а балерини – у 37. Щоправда, нині в Україні цей термін подовжено до 55 років. (У РФ балетні танцюристи виходять на пенсію у 35).

Спроможність суспільства утримувати старих людей залежить не стільки від демографічних зрушень, спричинених подовженням їхнього віку (тобто «самі винні»), скільки від рівня продуктивності праці в макроекономічному розумінні. Водночас діє такий негативний чинник, як збільшення конкуруючих із пенсійними бюджетних

витрат, спрямованих на допомогу компаніям-експортерам та іммігрантам. У 2016 р. частка споживчих витрат пенсіонерів у витратах усього суспільства становила 16%. Чи є ця величина непосильним тягарем для суспільства, питання не економічне, а філософське.

Поняття «пенсія» слід розглядати як різновид допомоги з боку суспільства тій його частині, котра опинилася у ризиковій ситуації. З юридичного погляду головна особливість пенсійного забезпечення – залежність розміру індивідуальної пенсії від суми минулих відрахувань у державну казну (чи по лінії держбюджету, чи по лінії пенсійного фонду).

Забезпечити гідну пенсію з настанням вікової чи трудової непрацездатності літніх осіб населення можуть лише наполеглива праця і рівень економічного розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Демченко В.А. Пенсионная система Чили. 2018. URL: ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/19609/1/194-195.pdf.
2. Социальные льготы для эмигрантов в США. 2018. URL: <http://www.forumdaily.com/na-kakie-posobiya-mozhno-rasschityvat-v-ssha/>.
3. Социальные пособия для эмигрантов в Германии. 2018. URL: selfmadetrip.com/sotsialnyie-posobiya-v-germanii-pravda-i-mifyi/.
4. Васин С. Демографическое старение и демографический дивиденд. 2008. URL: studfiles.net/preview/399739/.
5. Попов В.А. Геронтицид. 2018. URL: knowledge.su/g/gerontitsid-
6. Старение (биология). 2018. URL: ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0.
7. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. Трудове право. 2017. № 10. URL: pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/10/20.pdf.
8. Гайдар Е. История пенсий. 2004. URL: pfr.pba.su/Content/Read/94.
9. История возникновения пенсии. 2018. URL: libraryno.ru/1-1-istoriya-vozniknoveniya-pensii-sovrpensist/.
10. История возникновения пенсии. 2018. URL: studbooks.net/1036920/pravo/istoriya_vozniknoveniya_pensii.
11. Мировая история пенсии. 2018. URL: yablor.ru/blogs/mirovaya-istoriya-pensii/2324330.
12. Боровик П., Козлова І., Кондратюк С. Проблеми виконання бюджетів вітчизняних соціально-пенсійних фондів. 2018. URL: oldconf.neasmo.org.ua/node/1729.
13. Приймченко О.С. Соціальні ризики в солідарній пенсійній системі України. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 4. Т. 1.
14. Литвин А. В Украине появится новый «налог» и вторая пенсия: Кабмин готовит пенсионную революцию. 2018. URL: www.obozrevatel.com/economics/v-ukraine-poyavayatsya-novyy-nalog-i-vtoraya-pensiya-kabmin-gotovit-pensionnuyu-revolutsiyu.htm.
15. Жернаков В.В. Пенсійне забезпечення. Харків: Академія України ім. Ярослава Мудрого, 2013. URL: ibrary.nlu.edu.ua/poln_text/posibniki_2013/Pr_0025.pdf.
16. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. Право України. 2003. № 3.
17. Davis Ph. and Lastral R.M. Pension provision, care and dignity in old age. Legal and economic issues. 2016. URL: www.brunel.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0011/466670/1606.pdf.
18. Fundamentals of Current Pension Funding and Accounting For Private Sector Pension Plans An Analysis by the Pension Committee of the American Academy of Actuaries. 2004. URL: www.actuary.org/pdf/pension/fundamentals_0704.pdf.
19. King P. The Preventable Demise of Defined Benefit Pension Provision? 2017. URL: www.ictu.ie/download/pdf/congress_pensions_briefing_paper.pdf.
20. Таблиці народжуваності, смертності та очікуваної тривалості життя. К.: Державна служба статистики України, 2017. URL: www.ukrstat.gov.ua.
21. Населення України: Імперативи демографічного старіння. К.: АДЕФ-Україна, 2014. URL: Documents/2014_Naseleण्या.pdf.
22. Україна в цифрах 2016. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2017. URL: www.ukrstat.gov.ua.
23. Природний рух населення за 2016 рік. Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
24. Вікова структура населення України. 2018. URL: uk.wikipedia.org/wiki/Вікова_структура_населення_України.
25. Удосконалення методики розрахунку рівня тіншової економіки шляхом запровадження методу розрахунку на основі оцінки тіншової зайнятості (тіншових доходів населення). (Звіт про науково-дослідну роботу); кер. Б.Н. Щукін. К.: НДЕІ, 2012.
26. Еволюція ставлення суспільства і держави до старості та людям похилого віку. 2018. URL: funeralportal.ru/library/1061/44945.html.
27. История возникновения пенсии. 2018. URL: libraryno.ru/1-1-istoriya-vozniknoveniya-pensii-sovrpensist/.
28. История возникновения пенсии. 2018. URL: studbooks.net/1036920/pravo/istoriya_vozniknoveniya_pensii.
29. Мировая история пенсии. 2018. URL: yablor.ru/blogs/mirovaya-istoriya-pensii/2324330.
30. Отношение к старости в разных культурах. 2018. URL: hello-freud.ru/9074.
31. Global AgeWatch Index 2015. URL: www.ageinternational.org.uk/Documents/Global_AgeWatch_Index_2015_HelpAge.pdf.
32. Бюджет пенсійного фонду України на 2016 рік. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/190-2016-%D0%BF/print1515790007853368.
33. Національні рахунки України за 2016 рік. К.: Державна служба статистики України, 2018.

РИСКИ НАСТУПЛЕНИЯ ВОЗРАСТНОЙ НЕТРУДОСПОСОБНОСТИ

Аннотация. В работе исследованы практические и теоретические подходы к управлению рисками в сфере социальной защиты населения пенсионного возраста. Выяснено отношение общества к риску старости в культуре разных эпох. Определен правовой статус пенсии как социального и экономико-правового понятия. Установлен фактор, который мешает пожилым лицам работать в сфере общественного производства. Выявлен негативный фактор увеличения конкурирующих с пенсионными бюджетных расходов, направленных на помощь компаниям-экспортерам, отдельным категориям населения и тому подобное.

Ключевые слова: риски вековой неработоспособности, риски старости в культуре разных эпох, социальный и экономико-правовой статус пенсии.

RISKS OF OFFENSIVE OF AGE-OLD NONOPERABILITY

Summary. The paper investigates practical and theoretical approaches to risk management in the field of social protection of retirement age population. The relation of society to the risk of old age in culture of different epochs is revealed; defined legal status of the pension as a social and economic and legal concept. The main factor that prevents elderly people from working in the field of social production is established. The negative factor of increase of competing with pension budget expenses, aimed at the help of exporting companies, separate categories of the population, etc. was revealed.

Key words: risks of age-old nonoperability, risks of old age in the culture of different epochs, social and legal status of pension.

УДК 331.556.2:36:330.131.7

Бідак В. Я.

*кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
соціально-гуманітарного розвитку регіону
Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України*

Bidak V. Ya.

*PhD in Economics, Senior Researcher,
State Institution «Institute of Regional Research named
after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»*

СОЦІАЛЬНО-ЗАХИСНІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ПІДВИЩЕНОЇ РИЗИКОГЕННОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Висвітлено ключові проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб, зокрема забезпечення досягнення необхідних стандартів їх соціального захисту та вироблення механізмів допомоги. Застосовуючи соціологічну методику інформаційного відстежування інтеграційних процесів, здійснено діагностику соціального самопочуття різних за соціальним статусом категорій внутрішньо переміщених осіб, досліджено об'єктивні оцінки та суб'єктивні вимоги до змісту, якості і «масштабів» соціальних потреб, а також виявлено індикатори міграційної ризикогенності. На основі моніторингового зрізу результатів спеціально організованого соціологічного дослідження інтегрованості мігрантів у приймаючий соціум визначено першочергові завдання, що ставляться перед державними та регіональними органами влади: забезпечення переселенців житлом, речами першої необхідності, сприяння у працевлаштуванні, гармонізації соціогуманістичних референтів. Показано, що регулювання міграційної поведінки населення на регіональному рівні вимагає оперативних зрушень у разі виявлення наслідків вимушеної міграції в контексті підвищеної ризикогенності суспільства. Результати обстеження можуть послужити аналітичним матеріалом для обґрунтування рекомендацій під час розроблення соціальних програм підтримки внутрішньо переміщених осіб на регіональному рівні.

Ключові слова: вимушена міграція, внутрішньо переміщені особи, інтеграція, соціальна захищеність мігрантів, ризикогенність, міграційні ризики.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах українська міграція як характерна риса способу життя значної частини економічно і соціально активного населення є потужним чинником руху суспільства до утвердження нових соціальних стандартів життєдіяльності виходячи з

євроінтеграційної орієнтації держави. Міграційна активність населення стимулює не тільки економічну, а й соціогуманістичну функцію усталеного розвитку як країни у цілому, так і її регіональних суспільних систем. Однак різке зростання обсягів міграційних потоків в Україні,